

BJO Religion : Mahatma Phule

ब) अस्पृश्यांच्या उद्धाराचे कार्य : अस्पृश्यानंतर हिंदू धर्मातील उच्च वर्णियांनी साथे माणूसकीचे हक्क नाकारले होते. शास्त्रप्रमाणे शुद्रांना विद्येचा अधिकार नाही. असे उच्च वर्णियांचे मत होते. त्यामुळे अनेक वर्षांपासून ग्रामीण समाजातील हा समाज अज्ञान व अंधःकारात खितपत पडला होता. दारिद्र्य तर त्यांच्या पाचविला पुजले होते. अस्पृश्यांचे जीवन पशुप्रमाणे होते. अस्पृश्यता म्हणजे सामाजिक विषमतेचा कलंक होता. समाजातील सर्व प्रकारची हिन व घाणेरडी कामे त्यांच्या वाट्याला आली होती. अस्पृश्य उद्धारासाठी त्यांनी हक्क मिळवून देण्यासाठी प्रथम शिक्षण देऊन अज्ञान दूर केले पाहिजे. त्यांची जाणीव महात्मा फुल्यांना झाल्याने अस्पृश्यांच्या शिक्षणाचे कार्य हाती घेतले. इ.स. १८५२ मध्ये वेताळपेठेत अस्पृश्यांच्या मुलांसाठी दोन शाळा सुरु केल्या. काही मित्राच्या सहाय्याने १० सप्टेंबर १८५३ रोजी महार, मांग इ. लोकांना विद्या शिकविण्यासाठी मंडळी नावाची संस्था चालू केली. १८५८ मध्ये या संस्थेच्या पुण्यात तीन शाखा होत्या. ज्योतिबांच्या संस्थेला इंग्रजी सरकारी अधिकाऱ्यांनी व्यक्तिशाः मदत केली. या कार्याला समाजाकडून फारच विरोध झाला. अतिशुद्रांची शाळा स्थापण्यात ज्योतिबांनी जे नितीधैर्य प्रगट केले त्याला तत्कालीन महाराष्ट्राच्या इतिहासात दुसरी तोड नाही. अस्पृश्यांची सामाजिक स्थिती सुधारण्यासाठी त्यांच्यात जागृती घडविण्यासाठी प्रयत्न केले. अस्पृश्य जातीत शिक्षणाची गोडी उत्पन्न केली. उन्हाळ्यात पाण्याचे दुर्भिक्ष पडून अस्पृश्यांचे हाल होऊ नये म्हणून १८६८ मध्ये आपल्या घराजवळी पाण्याचा हौद खुला केला. अस्पृश्यांच्या सद्यस्थितीबद्दल त्यांनी ब्राह्मणांना जबाबदार धले व त्यांच्यावर कडाडून हल्ला केला. ‘गुलामगिरी’ या आपल्या ग्रंथात असे म्हटले की, ‘ब्राह्मणांनी जातीव्यवस्था निर्माण करून संपत्ती, अधिकार व सवलती आपणासाठी राखून ठेवल्या. शुद्र व अतिशुद्रांना त्यांनी दारिद्र्याच्या व गुलामगिरीच्या खार्हित लोटले. आपल्या पवित्र ग्रंथात पलविलेल्या निंद्य लबाड्या, डोंगे उघडीस न येण्यासाठी आपले पवित्र ग्रंथ क्षुद्र व अतिक्षुद्रांनी वाचूनये असा दंडक त्यांनी काढला.

क) सामाजिक विषमतेविरुद्ध संघर्ष : १८६८ मध्ये महात्मा फुल्यांनी ‘ब्राह्मणांचे कसब’ हा काव्य संग्रह प्रसिद्ध केला. धर्मभोलेपणा, अज्ञानी, देवभोल्या प्रथा, अनिष्ट चालीरितीमुळे कनिष्ठ वर्गाला आजची दुरावस्था प्राप्त झाली आहे. असे सांगून ज्योतिबा म्हणतात “क्षुद्रांनी आपल्या अवनतीसंबंधी आत्म संशोधन करावे. आपली परिस्थिती सुधारण्यासाठी प्रयत्नाची कास धरावी. यातच खेरे मनुष्यपण आहे. १८७३ मध्ये ‘गुलामगिरी’ हा ग्रंथ प्रसिद्ध कला. ब्राह्मणांनी धूर्तपणे, लबाडीने, धर्मशास्त्रे निर्माण करून त्यात अनेक खोट्या प्रथा घालून त्याद्वारे सत्ता संपत्ती, अधिकार सवलती आपल्याकडे घेतल्या व क्षुद्र, अतिक्षुद्रांना त्यांनी गुलामगिरीच्या खार्हित ढकलले” असे त्यांनी म्हटले आहे. मोर्फूल - भाष्यकार्यक्रमांक समाजातील स्थान

ड) सत्यशोधक समाजाची स्थापना : सामाजिक विषमतेविरुद्ध ज्योतिबांचे मन पेटून उठले होते. क्षुद्राधिक्षुद्र कनिष्ठ वर्गांच्या शोषणास व गुलामगिरीस कारणीभूत ठरलेल्या सामाजिक विषमतेचे मूल कशात आहे? याचा शोध त्यांनी घेऊन ब्राह्मणी वर्चस्वातूनच समाजात परकोटीची विषमता निर्माण झाली. हा निष्कर्ष त्यांनी काढला. त्यांच्या मते ब्राह्मणी वर्चस्व धार्मिक, आर्थिक, सामाजिक अशा सर्व बाजूंना व्यापणारे होते. ब्राह्मणांच्या मानसिक गुलामगिरीतून कनिष्ठ वर्गाला मुक्त करण्यासाठी ब्राह्मणी वर्चस्वाविरुद्ध सर्वाधिक चलवळ सुरु करण्याची गरज असल्याचे त्यांचे मत होते. सामाजिक विषमता नष्ट करावयाची असल्यास कनिष्ठ वर्गाना त्यांचे हक्क मिळाले पाहिजे. क्षुद्राधिक्षुद्र कनिष्ठ वर्गांनी संघटित होवून ब्राह्मणी वर्चस्वाविरुद्ध संघर्ष केला पाहिजे असे जोतिबांना वाटले. त्यानुसार २४ सप्टेंबर १८७३ रोजी पूणे येथे बहुजन समाजाची (सत्यशोधक समाज) नावाची संघटना स्थापन केली. त्याचे पहिले अध्यक्ष व कोषाध्यक्ष जोतिबा होते.

महात्मा फुल्यांनी धर्मविषयक क्रियाकलाप

सत्यशोधक समाजाची तत्त्वे :

- १) ईश्वर एकच असून तो निर्गुण व निराकार आहे.
- २) सर्व मानव एकाच परमेश्वराची लेकरे आहेत.
- ३) परमेश्वराची भक्ती करण्याचा प्रत्येक मानवाला अधिकार आहे.
- ४) परमेश्वराची भक्ती करण्यास मध्यस्थांची गरज लागत नाही. म्हणजेच भट्ट, पुरोहित यांच्या आधाराविना कोणालाही परमेश्वराची प्रार्थना करता येते.
- ५) मानसाला जातीने नव्हे तर गुणाने, कर्तृत्वाने श्रेष्ठत्व लाभते.
- ६) पुर्णजन्म, कर्मकांड, धार्मिक स्थिती, श्रद्धा, अंधश्रद्धा इ.गोष्टी अज्ञान मुलक आहेत व त्या कनिष्ठ वर्गांच्या पिळवणूकीचे कारण आहे.
- ७) कोणताही धर्मग्रंथ ईश्वर प्रणीत नाही. त्याची निर्मिती मानवानेच केली आहे.

शुद्ध व अतिक्षुद्रांची द्वाहण पुरोहिताकडून होणारी पिळवणूक थांबविणे अतिशुद्रांना मानवी हक्काची जाणीव कऱ्ऱन देणे. द्वाहणांच्या धार्मिक व मानसिक गुलामगिरीतून मुक्तता करणे इ. उद्दिष्ट्ये यात होती. सर्व जातीचे सभासद यात होते. मूर्तीपूजा व जातीभेद या विरुद्ध प्रचार केला जात असल्यामुळे कनिष्ठ समाजात निरेक्ष कार्यकर्त्यांची नवीन परंपरा उदयाला आली. बहुजन समाजातील तरुण संघटीत होऊ लागले. आत्मविश्वास निर्माण होऊन कार्यप्रवृत्त बनलले. सत्यशोधक समाजाद्वारे उभारलेला लढा सामाजिक, आर्थिक, राजकीय, सांस्कृतिक, धार्मिक, ईैक्षणिक, गुलामगिरी विरुद्धचा लढा होता. कनिष्ठ वर्गाचा उद्धार करणे हा मुख्य उद्देश होता. आधुनिक भारतात सामाजिक पुर्नघटनेसाठी चळवळ सुरुकरणारी पहिली संस्था म्हणजे सत्यशोधक समाज होय. बहुजन समाजाला बोलके करण्याचे कार्य सत्यशोधक समाजाने केले.

इ) धर्मविषयक विचार व कार्य : हिंदू धर्मातील अनिष्ट प्रथा, रुढी, परंपरा, अंधश्रद्धा विरुद्ध चळवळ उभारली होती. धार्मिक ग्रंथातील खोट्या, काल्पनिक कथा अतिशयोक्ती त्यांना मान्य नव्हती. व्रत-वैकल्ये कर्मकांडे यास त्यांनी विरोध केला. सर्व मानव एकाच परमेश्वराची लेकरे आहेत. परमेश्वर निर्गुण, निराकार असून त्यांचा शोध घेण्याचा प्रयत्न व्यर्थ आहे. तथापी प्रत्येकास परमेश्वर भक्तीचा अधिकार असून परमेश्वर व भक्त यांच्यात त्रयस्थांची किंवा मध्यस्थांची / बडव्यांची गरज नाही. हा सर्व विश्व ज्या ईश्वराने निर्माण केले त्याला नैवेद्य, फुले, फळे, नारळ इ. वस्तू अर्पण करणे. यासारखी मुर्खपणाची दुसरी गोष्ट नाही. दगडाच्या मूर्तीला नमस्कार केल्याने मानवाचा कसलाही फायदा होणार नाही. स्वर्ग व नरक या गोष्टी काल्पनिक आहेत. द्वाहणांनी आपल्या फायद्यासाठी खोटे धर्मग्रंथ कऱ्ऱन त्यात अनेक काल्पनिक गोष्टी गुंतविल्या. जातीभेद पाळले हा धर्म नव्हे, श्रद्धा म्हणजे धर्म नव्हे. म्हणून मेहनत न करता अज्ञानी जनास लुटून आयते खाने हा सुद्धा आर्य भक्तांचा धर्म नव्हे. मनुष्याने स्वार्थीपणा दाखविल्याने सत्याचा न्हास होऊन सर्वत्र दुःखाचे प्रावत्य झाल्याने सर्व मानवाने एकमेकांशी बंधू-भावाने वागावे म्हणजेच सत्यधर्म-आचरणात आणला असे म्हणता येईल. ज्योतिबांनी धार्मिक कल्पना, देव भोव्या समजूती, अंधश्रद्धा व कर्मकांडे इ. ना आपल्या टिकेचे लक्ष बनविणे याच उद्देशाने सत्यशोधक समाज स्थापन झाला.